

EL VIATGE DE DOS ROSSELLONESOS, LLUÍS JUST (1789-1875) I JOAN MONA (1804-1875), A NÚRIA (AGOST DE 1825)

ANDREU BALENT

Resum

El punt de partida d'aquest article és l'exhumació d'un document que dormia en els fons de la Mediateca de Perpinyà i que ningú, fins ara, no s'havia atrevit a llegir i analitzar. És la relació d'un viatge-romiatge a Núria de dos rossellonesos de Bonpàs, el 1825. Lluís Just (1789-1875), un terratinent catòlic, ric i culte va compondre un petit llibre que fa la relació, valuosa, d'aquesta excursió estival. El seu company de viatge, Joan Mona (1804-1875), un pagès benestant de Bonpàs, dibuixà una de les escasses representacions gràfiques de Núria en aquesta època.

L'article fa una anàlisi dels dos homes, llurs famílies, llur formació intel·lectual, les influències ideològiques i polítiques que podien rebre del medi en el qual es movien. Llur sensibilitat catòlica, sobretot la de Just, que coneixem millor gràcies als seus escrits, els apartava, per cert, dels «excessos» d'una religió popular que, d'altra banda, sabien considerar amb benevolència. Aquesta postura era ben diferent de la d'uns britànics (els botànics Bentham i Walker-Arnott) que passaren per Núria uns dies abans. L'article també analitza la descripció del santuari per Just. També indica que Just, que comparteix la sensibilitat romàntica, no ignorava l'obra de Francesc Marès a la qual fa unes referències.

Paraules clau: Santuari de Núria, romiatge, Rosselló, religió catòlica, viatgers, romanticisme, terratinents.

Abstract

The starting point of this article is the discovery of a document that was hidden away in the Perpignan Media Resources Centre and that nobody, until now,

had dared to read or analyze. It talks about the relationship between two people from Roussillon (Bonpàs), in 1825, during a travel-pilgrimage to Núria. Lluís Just (1789-1875), a rich and cultivated catholic land-holder, composed a little book that establishes a valuable description of this summer excursion. His fellow-traveller, Joan Mona (1804-1875), a well to-do peasant from Bonpàs, drew one of the rare graphic representations of Núria from this period.

The article makes a point about both of the men, their families, their intellectual background, and the ideological and political influences they could receive from their environment. Their catholic sensibility, especially from Just we better know thanks to his writings, prevented them, by the way, from the «excesses» of a popular religion that, otherwise, they could consider in a benevolent way. This position was quite different from some British people's approach (botanists Bentham and Walker-Arnott) that went through Núria some days before. The article also makes the point about the sanctuary description by Just. It also indicates that Just, who shares romanticist sensibility, didn't ignore Francesc Marès's works that he mentions on some occasion.

Keywords: Sanctuary of Núria, pilgrimage, Roussillon, Catholicism, travellers, romanticism, landowners.

Són molt conegudes l'afició dels rossellonesos per Núria i la devoció que tenien per la seva Maredeudéu. Els romiatges nuriençs, des de la plana rossellonesa,¹ ja eren freqüents a la baixa edat mitjana i a l'època moderna. La motivació i la sensibilitat dels viatgers del segle XIX canviaren en relació amb els segles anteriors. Deixarem de banda la visió d'il·lustrats com Francisco de Zamora (1757-1812), que passà per Núria el 1787. Al segle XIX es nota la influència de la nova sensibilitat romàntica que duu els estudiosos, literats o científics a l'afició per la natura que pot expressar-se d'una manera poètica valorant el pintoresc dels llocs, de les situacions, de la gent. Però l'afany científic pot també motivar les preocupacions dels viatgers o dels primers excursionistes: la contemplació de les bel·leses del Pirineu no és gens contradictòria, a vegades, amb la voluntat de conèixer, entendre i explicar dels erudits botànics o geòlegs.

L'interès de la relació de l'excursió nurienca del rossellonès Lluís Just rau precisament en el fet que participa del tradicional romiatge d'un devot catòlic que era a la vegada un home del seu temps, sota la influència del romanticisme. També es podrà comparar la seva visió del santuari i el seu testimoni sobre l'administrador mossèn Pere Tubau, ben diferents dels de l'anglès George Bentham, que passà poc abans per Núria amb el seu amic escocès, Walker-Arnott. Haurem d'esmentar també Joan Mona, l'amic de Lluís Just, ja que va dibuixar el santuari de Núria durant l'excursió que van fer junts: aquesta imatge ens dona a veure el santuari tal com podia ser al voltant de 1825 i complementa

les descripcions de Lluís Just. Sembla que Joan Mona hagi volgut representar a l'esquerra del seu dibuix els seus companys de viatge: el de sobre el cavall blanc podria ser «Michel», el seu parent de Vilafranca de Conflent; el que hi ha al peu de la seva euga negra, amb el barret de copa alta de l'hisendat benestant que segueix la moda burgesa del seu temps, sembla que era Lluís Just.

També cal dir un mot dels gravadors que signen la litografia del dibuix de Núria per Joan Mona. Quin dels dos és el principal autor d'aquesta il·lustració? El montpellerí d'origen alsacià Auguste-Théodore Boehm,² o el provençal Joseph Laurens?³ Sembla ser que Laurens, aleshores jove aprenent, va fer la litografia a partir del dibuix de Mona per al taller de Boehm: si llegim el que hi ha escrit sota el dibuix firmat per Joan Mona veiem que, després ve la menció «*Laurens lith.*»; per acabar, a la part dreta del quadre, podem llegir: «*Lith. Boehm Montpellier*».

LLUÍS JUST I JOAN MONA, DOS AMICS DE BONPÀS

Hisendat (Lluís Just) i pagès benestant (Joan Mona), els dos viatgers de 1825 eren dos amics que vivien a Bonpàs, poble de la plana costanera de la Salanca, al NE del Rosselló.

Bonpàs

El poble de Bonpàs, a més, és molt a la vora de Perpinyà:⁴ al segle XIX, quan Perpinyà estava voltada per les seves poderoses muralles, era a menys de 5 km de la porta nord d'entrada a la ciutat. Aleshores, en aquesta plana marítima, es conreaven sobretot cereals, però també oliveres i vinya, i hortalisses. Des d'un punt de vista polític, Bonpàs, com els altres pobles de la Salanca, va experimentar, des de la Revolució francesa i durant el segle XIX un peculiar procés d'ideologització politicoreligiosa. La Salanca conegué una mena de *revival* catòlic que arrelà fins a les famílies més humils. Això va permetre la formació d'un reialisme popular que a la Catalunya Nord també va ser conegut com a *carlí*. Les crisis, tant econòmicosocials com polítiques, dels anys 1846-1852, que culminaren el 1848 (amb la revolució del febrer i la proclamació de la Segona República) i el 1851 (amb el cop d'estat del príncep Lluís Napoleó Bonaparte el 2 de desembre i la insurrecció rural i popular que va seguir, molt important en departaments del Migdia, entre els quals els Pirineus Orientals, sobretot a la plana del Rosselló i singularment a la Salanca) facilitaren, d'altra banda l'empenta d'una esquerra radical, republicana. A Bonpàs foren més aviat els «carlins» els qui dominaren. Els moderats, com per exemple els partidaris de la Monarquia de Juliol (1830-1848), mantenien una posició a vegades difícil en un poble migpartit.⁵ Aquesta exposició era necessària per entendre els enfocaments religiosos i polítics dels dos amics que vingueren a Núria per la vall d'Eina l'estiu de 1825.

Lluís Just⁶

Lluís, Bertran, Cristòfol, Galdric Just va néixer a Perpinyà el 9 de juliol de 1789. Va ser batejat el dia següent a la col·legial – catedral Sant Joan Baptista de la ciutat pel seu oncle Àngel Just, doctor en teologia, capellà *beneficiat* d'aquesta església, que fou també el seu padrí. La seva padrina era Margarida Lacreu i Saleta, que residia a Prada, la capital del Conflent,⁷ emparentada amb la seva mare.⁸ Lluís Just morí a Bonpàs el 5 de novembre de 1875.

La seva família paterna i materna

La seva mare, Margarida Tastú, era d'arrel perpinyanesa per part de pare. Nat l'11 de maig del 1708 a la capital de la província del Rosselló, Josep Tastú era advocat.⁹ També per part del seu pare, Bonaventura Just,¹⁰ Lluís Just estava arrelat a Perpinyà.

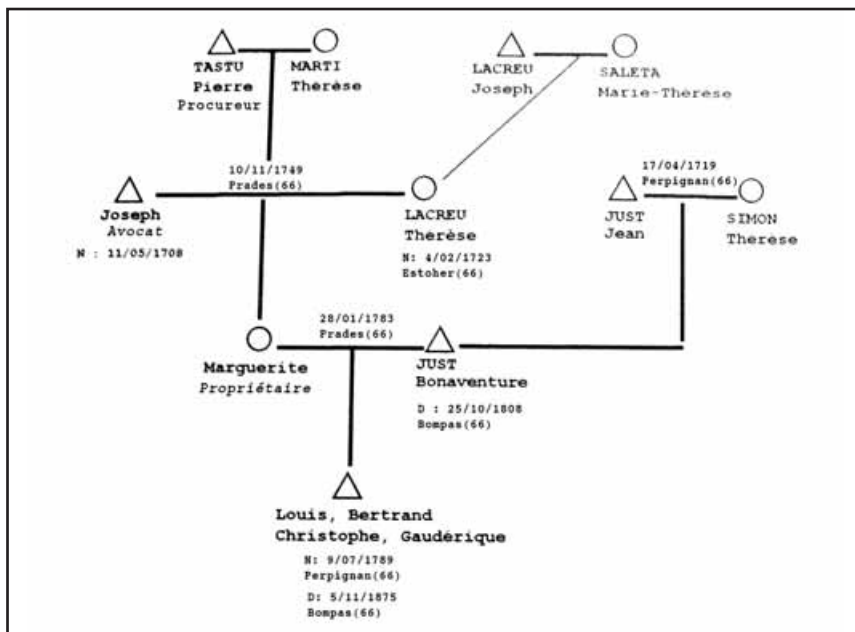
Els Tastú eren a Perpinyà almenys des del segle XVII. Aquesta família va jugar un important paper en la vida perpinyanesa i nord-catalana, social, política i cultural, durant tot el segle XVIII i bona part del XIX. Sota l'Antic Règim, aquests magistrats del Consell sobirà¹¹ de la província del Rosselló¹² o advocats¹³ formaven oficialment part de l'estament dels *mercaders matriculats*,¹⁴ el segon entre els quals es repartien els ciutadans perpinyanesos. Al segle XVIII es van lligar matrimonialment amb els Reynier,¹⁵ família d'impressors lionesos establerta a Perpinyà des de la segona meitat del segle XVII.¹⁶ Quan morí l'últim Reynier, casat amb una Tastú, fou una branca d'aquesta família la que continuà la dinastia dels impressors perpinyanesos, concurrent al segle XIX de la dels Alzina. Això explica per què Lluís Just, estudiós curiós, erudit i catòlic, publicà les seves obres a la impremta de la seva cosina, Antonieta Tastú.

Durant la revolució, uns oncles de Lluís Just, Abdon (1754-1808)¹⁷ i Aleix Tastú¹⁸ van ser uns destacats revolucionaris, el segon més implicat en el Terror (fins el juliol de 1794). Això pot explicar per què Joan Francesc Reynier i el seu cunyat i successor Pere Tastú pogueren continuar llur feina. Impressor del rei a Perpinyà sota l'Antic Règim, tingué la sort, quan es radicalitzà la revolució, de beneficiar-se del suport d'aquests cosins de la seva dona. Altra vegada arribaren les comandes oficials i administratives.¹⁹ Pere Tastú en tingué encara més sota el Consolat (1800-1804) i el Primer Imperi (1804-1814) quan fou l'impressor de la prefectura.²⁰ Aquest paper d'impressor «oficial» de l'administració es reforçà sota la Restauració (1814-1830)²¹ i, sobretot, sota la Monarquia de Juliol (1830-1848): aleshores la impremta Tastú fou descaradament liberal i més favorable al règim que en els anys de la Restauració, sobretot els últims (1824-1830) que corresponen al molt reaccionari regnat de Carles X que desembocà en la revolució de juliol de 1830.

La seva situació familiar i econòmica

Lluís Just no es casà. Tenia un germà, Josep Just, que va morir a Bonpàs el 24 d'agost de 1811 quan tenia 28 anys. Era l'hereu. Morint, deixà les propietats que tenia a Lluís. És possible, també, que Lluís hagi heretat de la seva mare propietats al baix Conflent que venien dels seus avis Lacreu.²² Però ja no les tenia quan, després de la seva mort, es va arregar la seva successió.²³

Ascendència de Lluís Just

No sabem quan Lluís Just va anar a viure a Bonpàs, municipi del qual va ser un important hisendat. L'any IV (1796), no fou censat a Bonpàs quan el seu pare i la seva mare ho foren.²⁴ El seu pare adquirí béns nacionals, cosa que podria ser un indicatiu de la seva aprovació de la revolució, com els cosins Tastú de Perpinyà. Però, en el marc de compres de béns d'emigrats (registre acabat el 24 de *brumaire* de l'any IV), Bonaventura Just només havia comprat béns que anteriorment eren propietat de Josep Just, possiblement un emparentat emigrat pel compte de qui actuava.²⁵ Una mostra, potser més convincent, de la seva adhesió al nou ordre polític podria raure en el fet que, en el cens de població de l'any IV, la seva dona era l'única persona de sexe femení de Bonpàs que és censada com a «*citoyenne Just*», sense donar el seu nom de pila.²⁶

propietari d'1 ha, 10 ca: cal dir que la mutació de l'herència del seu pare (mort el 1808) no ocorregué abans del 1826. Aleshores l'heretat de Bonaventura Just representava 42 ha, 32 a. Però, com que el seu germà havia mort, el 1811, Lluís Just, hereu, administrava aquest conjunt des d'aquest moment fins el 1826, quan va ser arreglada la successió.²⁹ Cal també afegir que tant el 1822 com el 1826, hi havia a Bonpàs un altre Just, Andreu, segurament un emparentat, que era amo de 3 ha, 31 ca. No sabem qui va adquirir, després, aquestes propietats: Lluís?

Quan morí era amo de 43 ha i 77 a, la majoria d'aquestes radicades a Bonpàs, unes quantes a Perpinyà (camps la majoria, alguna vinya i oliveda), gairebé totes arrendades.³⁰ No havia fet testament. Així, l'heretat va ser dividida. Una cosina germana (per part de mare) i cinc nebots, fills de cosins germans pel cantó del seu pare, van heretar i partir-se els béns de Lluís Just.³¹ Segons Rémi Malet, mestre a Bonpàs i historiador, els béns de Lluís Just, en part adquirits pel seu pare amb compres de béns nacionals, els seus cosins i nebots els van vendre a uns rics terratinents de Bonpàs els quals encara exploten com a finques agrícoles unes parcel·les no urbanitzades; tenia la seva casa al carrer que avui dia porta el seu nom. A la seva tomba es podia llegir: «*L'ami des pauvres*».³²

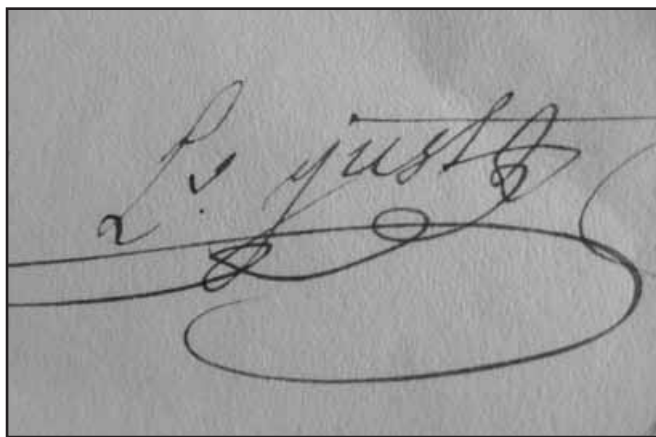
El seu protagonisme polític de notable municipal

Si mirem la trajectòria política de Lluís Just, veiem que actuà com a notabilitat que accepta els càrrecs per «deure» més que per gust del poder. No ambicionà mai ser *maire* (alcalde) ni *adjoint* (adjunt: és a dir, tinent d'alcalde) encara que la seva posició econòmica, sobretot mentre funcionà el sistema electoral censitari (és a dir, fins el 1848), li hauria permès assolir aquest objectiu de poder.

En un moment en què els consellers municipals no eren elegits, va ser designat pel prefecte, el 12 de maig de 1812. Després del Primer Imperi, sota la Restauració (1815-1830), el prefecte el mantingué sempre al consell municipal de Bonpàs.³³ El 1831, els consellers municipals foren elegits per sufragi censitari. Si bé era encara conseller el 30 de setembre de 1831, no torna a ser-ho el 9 de novembre d'aquest any.³⁴ Fou elegit al consell municipal el 16 d'agost de 1843. Amb 43 sufragis fou el segon més votat entre els elegits.³⁵ Conservà el seu escó fins el final de la Monarquia de Juliol. L'agost de 1846, quan el *maire* Pere Gaffard era absent del poble, el prefecte delegà a Lluís Just la tasca d'instal·lar oficialment els consellers elegits aquest any.³⁶ Sota la Segona República començà per no assistir a les reunions (abril de 1848 i fins el 21 de maig d'aquest any) quan Josep Coteill era *maire*. Conservà el seu càrrec de conseller municipal fins l'agost de 1865. Això vol dir que sempre va obtenir prou sufragis dels seus conciutadans bonpassencs en tots els comicis des de 1848 fins al 1865, quan ja era vigent el sufragi universal masculí establert el 1848. Podem suposar que aquest

moderat que acceptava la monarquia constitucional de Juliol, com la seva cosina, la impressora Antonieta Tastú, pot haver rebutjat, durant la Segona República, l'«extremisme» esquerrà i anticlerical dels «demòcrates socialistes» representat a Bonpàs per uns quants activistes com, per exemple, Jaume Vidal i Polit.³⁷ S'adherí, això és gairebé segur, al «partit de l'ordre» que agrupava monàrquics carlins i orleanistes, bonapartistes i republicans moderats. Per aquest motiu deu haver aplaudit el cop d'estat del príncep president Lluís Napoleó Bonaparte, el 2 de desembre de 1851. Així conservà el seu càrrec de conseller municipal durant una bona part del Segon Imperi. El 1853, com a notabilitat important de Bonpàs i del cantó de Perpinyà-Oest, fou cridat pel prefecte per formar part de la comissió departamental d'estadística.³⁸

L'any 1856 decidí donar al municipi un terreny per tal d'edificar una nova església parroquial³⁹ (acta rebuda el 12 de febrer de 1856 pel senyor Talairach, notari).⁴⁰

*Signatura de Lluís Just en la mateixa acta electoral: instal·lació el 16 de juliol dels elegits el 9 de juliol de 1843, dia de la convocatòria dels comicis municipals de Bonpàs. Lluís Just va sortir elegit. (ADPO, 3 M 159)
(Fotografia: Andreu Balent)*

Formació intel·lectual i religiosa

No sabem res de l'educació que va rebre. Podem fer, però, algunes suposicions. Va viure la seva infància en els temps revolucionaris. L'agitació que conegué Perpinyà, l'en-sorrament de les estructures educatives de l'Antic Règim no degueren afavorir gaire els aprenentatges escolars bàsics. Però llegint els llibres de Lluís Just, veiem bé prou, amb el

francès correcte i fluid que escriu, que formava part de la petita minoria que va gaudir d'una educació selecta. Dóna, quan cal, les referències que convenen, mostra de la cultura que va adquirir. A més, sap llatí i no estalvia les citacions de frases en aquesta llengua. Opinem, és la cosa més versemblant, que va seguir la seva escolaritat a l'escola central⁴¹ de Perpinyà. Podem suposar també que un professor seu pot haver estat Francesc Tastú (1750-1807, vegeu la genealogia), un oncle advocat que havia ensenyat Dret a la Universitat i que, després, ensenyà (1796-1804) legislació a l'escola central.⁴² És possible, també, que hagi estudiat en el col·legi privat fundat pel l'excapellà convertit a la revolu-

La nova església de Sant Esteve, edificada en el terreny regalat el 1856 per Lluís Just (substituï un edifici romànic avui enderrocat). (Fotografia: Andreu Balent)

ció, Antoni Jaubert. Molts fills de l'*establishment* perpinyanès i rossellonès d'aquest temps, seguien classes en aquest institut que acabà, l'any 1807, transformant-se en col·legi públic municipal: va ser el cas del futur astrònom i polític oriünd d'Estagell, Francesc Aragó, nascut el 1786, i del cosí germà de Lluís Just, l'impressor, estudiós i erudit Josep Tastú, nascut el 1787.

Lluís Just coneixia el català. A Núria, encara que no ho digui, parlava català amb la gent que encontrà. Segurament, també, que parlava català amb el seu amic Joan Mona. Però no l'escrivia, ja que el català estava completament exclòs de l'ensenyament que es donava en les institucions que acabem d'esmentar. Però llegia perfectament aquesta llengua. Cita i tradueix en el seu opuscle l'obra de Francesc Marès. En una nota a peu de pàgina, dóna la referència (p. 9, nota 2) de l'edició, ampliada pel treball d'Anton del Duque, que utilitzà.⁴³ En tenien un exemplar a casa? Sabem la devoció antiga per la Verge de Núria al Rosselló. També el germà del seu pare, el capellà Àngel Just, al qual conegué, ja que visqué, ell també, a Bonpàs després del seu retorn de l'emigració, podia tenir un exemplar del llibre de Marès a la seva biblioteca. Una cosa és segura: ja havia llegit Marès abans d'anar a Núria. Pot ser, fins i tot, que va ser la seva lectura el que el va engrescar fins a imaginar el viatge que es va realitzar l'agost de 1825.

Com que el seu pare morí el 1808, es pot també suposar que Lluís Just no va tenir el lleure de freqüentar alguna de les universitats aleshores més pròximes a Perpinyà, Tolosa o Montpeller. Ben aviat hagué de gestionar les finques que heretà.

Segur que era un gran lector, cosa que va afermar el seu estil. La seva narració nurienca ens dóna a conèixer algunes d'aquestes lectures. Veurem que Lluís Just freqüentava les hagiografies (per exemple les molt serioses d'en Butler) cosa normal per a un home mogut per una fe profunda. Però també era familiar dels escriptors romàntics francesos de la primera meitat del segle XIX, ja que cita Chateaubriand i Lamartine. La seva referència catalana, omnipresent en el seu opuscle és, ho sabem, el llibre de Francesc Marès. L'interès que té per l'obra del llivienc no és únicament degut a la devoció mariana del catòlic que era. Marès, el barroc, també, és una mena de «preromàntic». Home del XVII, l'espectacle de la natura li procura molta emoció. Aquest sentit de la natura (aquí, Núria, les seves muntanyes, les seves fonts, la seva flora estival exuberant...), també el tindran els romàntics. I, d'una certa manera, Lluís Just, lector aficionat de Marès i de Lamartine, era un d'ells.

Pel que fa a la seva educació religiosa, hem de fer també unes suposicions. Els oncles i cosins Tastú estaven, la majoria d'ells, més o menys compromesos amb els revolucionaris. Eren contraris, doncs, al catolicisme i, si bé alguns d'ells conservaren lligams amb la religió, fou a través del clergat constitucional considerat com a cismàtic pel papa i amb pocs seguidors a la Catalunya Nord. D'altra banda, el seu oncle, el prevere Àngel Just, beneficiari de Sant Joan de Perpinyà, rebutjà, com a «refractari» el jurament a la «constitució civil del clergat» i hagué d'emigrar al Principat, d'on tornà el 1802,⁴⁴ quan,

amb el concordat firmat entre el papa i Bonaparte, s'organitzà altra vegada el culte catòlic a França, fusionant les dues Esglésies, la «constitucional», localment minoritària, i la «refractària», durant anys clandestina i perseguida, però que no deixà de gaudir de la confiança de la majoria dels nord-catalans. Es pot suposar que els pares de Lluís Just —que donaren suport a la revolució i en tragueren profit, comprant a Bonpàs béns nacionals (vegeu *supra*)— es mantingueren fidels a l'Església «oficial» i se n'anaren a viure a Bonpàs, lloc relativament més «quiet» que Perpinyà.⁴⁵ Però la prudència volia que no manifestessin massa llurs conviccions religioses, sobretot si volien conservar les seves finques. Havien de distanciar-se, almenys oficialment, del parent eclesiàstic emigrat. Però, d'altra banda, podien comptar amb la protecció dels Tastú revolucionaris. Però una educació catòlica no «constitucional» havia de fer-se, fins el 1802 (és a dir quan en Lluís tenia tretze anys) en el nucli familiar, amb la participació ocasional d'algun prevere clandestí. Després de 1802, quan l'oncle Àngel tornà de l'emigració i se'n vingué a viure a Bonpàs prop dels pares de Lluís, es pot suposar que aprofità l'avinentesa per completar la seva fragmentària educació religiosa.

Lluís Just tenia idees polítiques moderades. De la mateixa manera, les seves conviccions catòliques, resultat d'una reflexió profunda no caigueren en el parany de l'exaltació i del fanatisme. Ho veurem més enllà, quan escorcollarem les seves impressions nurienques.

El carrer Lluís Just, de Bonpàs. La denominació moderna d'aquesta via correspon al carrer on Just tenia la seva casa, edifici on va morir el 1875.

(Fotografia: Andreu Balent)

Lluís Just escriptor

La lectura de l'obra de Francesc Marès, per la qual tingué afició i respecte va influir en la redacció de l'opuscle sobre Núria, l'any 1839. Incità el molt catòlic Lluís Just a conrear aquesta afició i curiositat per la pietat popular i la natura «salvatge». Recorregué tota la diòcesi d'Elna-Perpinyà⁴⁶ per tal de visitar les ermites, interessant-se pels aplecs, per les devocions populars i per la història d'aquests humils edificis plantats sovint en llocs aïllats i feréstecs. Recopilant informacions i sensacions va acabar per redactar i publicar, el 1860, els seu gran llibre sobre les ermites de la diòcesi.⁴⁷ Catòlic,⁴⁸ Lluís Just ben bé un fill de la seva època, moguda per la nova sensibilitat romàntica que valora a la vegada el «poble» i les seves tradicions i les bel·leses de la natura.

El seu llibret sobre Núria va caure en l'oblit. Intentem aquí, després de molts anys, rehabilitar aquesta obra. Encara que introbable, el seu llibre sobre les ermites, però, va ser sovint citat i comentat fins avui dia. Ningú no s'ha atrevit, encara, a proposar-ne una edició en facsímil. Nogensmenys, un carrer de Bonpàs recorda (en francès), des de fa uns anys, Lluís Just, «escriptor bonpassenc». També va escriure un petit llibret imprès al taller de la seva cosina Antonieta Tastú que és una biografia del músic conflentí Josep Francesc Barrere (1736-1800).⁴⁹

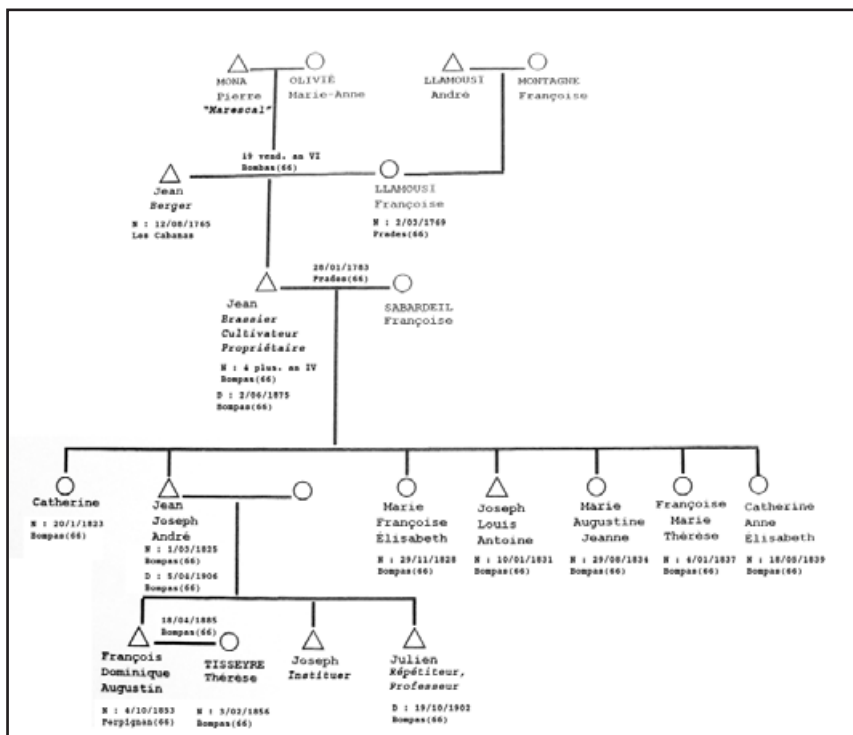
Joan Mona

Va néixer a Bonpàs el 4 de febrer de 1804.⁵⁰ Era fill de Joan Mona, pastor, i de Francesca (*Françoise*) Llamousi. El seu pare, també Joan Mona, era d'extracció humil. No es pot localitzar ben bé la parròquia on va néixer. La partida de naixement del seu fill diu que havia nascut el 12 d'agost de 1765 a *Cabanas*: ¿es tracta de les Cabanes de Fitor, al Llenguadoc, al límit amb el Rosselló? ¿de la Cabanassa, a la vegueria de Cerdanya? ¿o encara de les Cabanes de Corbera, al Rosselló? Més aviat del tercer d'aquests pobles, ja que Joan Mona (cognom a vegades escrit «Muna» o «Mouna» [més rar] en certs documents de l'arxiu comunal de Bonpàs) pare, *mareschal*, és a dir, ferrer, s'havia casat a Cabestany (Rosselló) amb Maria Anna Aulibé [Oliver], oriünda de Toluges (Rosselló). Aquest casament sembla indicar un arrelament dels Mona al Rosselló, almenys fins la generació de l'avi de Joan Mona fill. Joan Mona pare s'havia casat a Bonpàs el 12 de *vendémiaire* de l'any VI (10 d'octubre de 1797) amb *Françoise* (Francesca?) Llamosy.⁵¹ La mare de Joan Mona fill era filla d'Andreu Llemosi i de *Françoise* (Francesca?) Montagne (cognom escrit també «Montagna») que vivia al poble de Toluges (Rosselló).⁵² Es casava per segona vegada ja que, el 7 de *ventôse* de l'any II (25 de febrer de 1794), s'havia casat amb Vicenç Guinart, fill d'Honorat Guinart i de Caterina Guiter. La mare de Joan Mona fill feia part del grup de pagesos bastant benestants de Bonpàs, encara que el seu avi, Joan Llemosí, casat amb Caterina Laudier, pare d'Andreu, mort a Bonpàs el 6 d'agost de 1769, era, segons l'acta (partida) de defunció, bracer.⁵³

Si mirem ben bé els avantpassats de Joan Mona fill (el que ens interessa aquí), constatem, doncs, que per la banda de la seva mare eren de Bonpàs i de Toluges. Del costat patern, el naixement del fill a *Cabanas* sembla que sigui el resultat de la mobilitat professional del pare. Té arrels a Cabestany i a Toluges.

Bonpàs, Toluges, Cabestany (tres pobles rossellonesos, pròxims a Perpinyà),⁵⁴ Torrelles (poble salanquès, com Bonpàs) potser eren llocs d'intercanvis matrimonials dels pares, avis i besavis de Joan Mona fill. Les finques bonpassenques, sembla que Joan Mona, l'amic de Lluís Just, les va heretar de sa mare. De totes maneres, serà un pagès benestant.

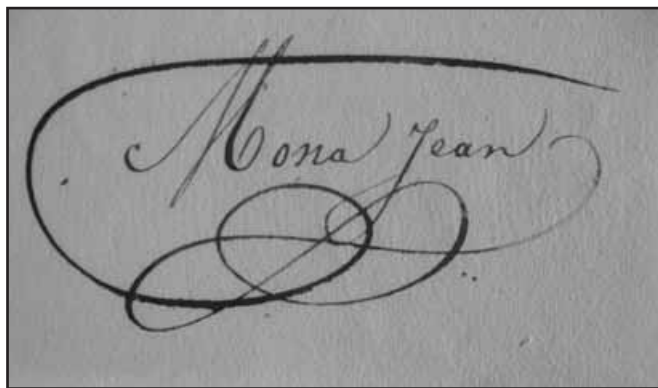
Joan Mona, ascendència i descendència

Es casà amb Maria Sabardeill, nascuda aproximadament el 1802 o 1803, ja que el 1839 tenia 37 anys. No sabem de quin poble venia ni tampoc on es va casar amb Joan Mona. La parella va tenir set fills: Caterina, nascuda el 20 de novembre de 1823; Joan, Josep, Andreu, nascut l'1 de març de 1825; Maria, *Françoise* (Francesca?), Maria, Elisabet, nascuda el 29 de novembre de 1828; Josep, Lluís, Antoni, nascut el 10 de gener

de 1831; Maria, Augustina, Joana, nascuda el 29 d'agost de 1834; Elisabet, Maria, Teresa, nascuda el 4 de gener de 1837; i Caterina, Anna, Elisabet, nascuda el 16 de maig de 1839.

Una deliberació del consell municipal del 9 de maig de 1853 ens fa saber que Joan Mona feia part dels contribuents que més impostos pagaven a Bonpàs. Aquest no era el cas quan es va confeccionar el registre i la matriu cadastrals del municipi (1824).

No sabem quins estudis va fer. Remarquem que tenia un nivell molt correcte pel que fa al seu francès escrit (redacció del llibre d'actes de l'Ajuntament, cartes), cosa notable en un moment (els anys de la Revolució i del Primer Imperi: Joan Mona tenia onze anys quan s'acabà l'aventura del primer Napoleó) de retrocés de l'escolarització a Catalunya Nord en comparació de les últimes dècades de l'Antic Règim. Quant a l'expressió de la seva sensibilitat i dels talents artístics, tenim només el seu dibuix de Núria, on va donar una mostra de la seva capacitat per plasmar, a la manera dels romàntics, de manera realista i poètica a la vegada, la realitat fent-ne ressaltar tot el pintoresc.

Signatura de Joan Mona, a baix de l'acta d'instal·lació oficial dels elegits al consell municipal de Bonpàs, 16 de juliol de 1843. El dia de l'elecció (9 de juliol), Joan Mona, elegit ell mateix, era secretari de la mesa dels comicis. (ADPO, 3 M 159) (Fotografia: Andreu Balent)

Com a notabilitat local, Joan Mona va acabar per acceptar funcions polítiques municipals. Elegit conseller el 9 de juliol de 1843,⁵⁵ al mateix temps que Lluís Just, al final de la Monarquia de Juliol, no va tornar ser-ho el 1848, any de la proclamació de la Segona República. El juny de 1849 ocupava un càrrec importantíssim en un poble de regadiu: era síndic de la sèquia⁵⁶ comunal. Joan Mona tornà al consell municipal el 1855 sota el Segon Imperi, mentre Josep Coteill era *maire* (alcalde).⁵⁷ En totes les eleccions (per sufragi universal masculí des de 1848) del Segon Imperi (enderrocat el 4 de setembre de 1870) i del principi de la Tercera República (1870-1940) va ser elegit, cosa que

indica la seva popularitat en el poble. El 1856, el consell municipal l'encarregà, com a secretari, de la redacció de les seves actes. Moderat, va poder conviure amb *maires* de signe polític diferent, com el bonapartista Lluís Cazalens, el republicà molt esquerrà Jaume Vidal Polit,⁵⁸ *maire* després del 4 de setembre de 1870 o el republicà moderat Pere Bardou.⁵⁹ El republicà francmaçó Bardou apreciava el catòlic Mona. Com a *maire* escrivia al prefecte, el 23 de febrer de 1874, demanant que Joan Mona substituís Jaume Vidal Polit com a *adjoint* (adjunt o tinent d'alcalde)⁶⁰ ja que aquest havia deixat de residir a Bonpàs des de feia un any per anar a viure a Maurellàs (Vallespir). Des d'aquest moment Joan Mona exercia el càrrec d'adjunt sense tenir-ne el títol. Pere Bardou escrivia, parlant d'en Mona: «C'est la seule personne qui réunit les conditions voulues pour exercer ces fonctions et la commune elle-même serait heureuse de le posséder». En Bardou proposava, doncs, que el prefecte designés Joan Mona com a adjunt, cosa que va fer.⁶² A Bonpàs, on el *maire*, home de negocis, era sovint fora, l'adjunt assegurava l'administració del municipi. El maig, Joan Mona no podia aguantar més, «à cause de la gravité de la maladie», com ho escrivia ell mateix al prefecte. Era, deia, incapaç d'«administrer la commune dans l'absence continuelle du maire».⁶² L'1 de juny de 1875, el prefecte acceptava la seva dimissió i el substituïa per Baptista Pagès fill.

L'endemà, el 2 de juny, uns mesos abans que el seu amic Lluís Just, Joan Mona morí a Bonpàs.

El llibre de Lluís Just

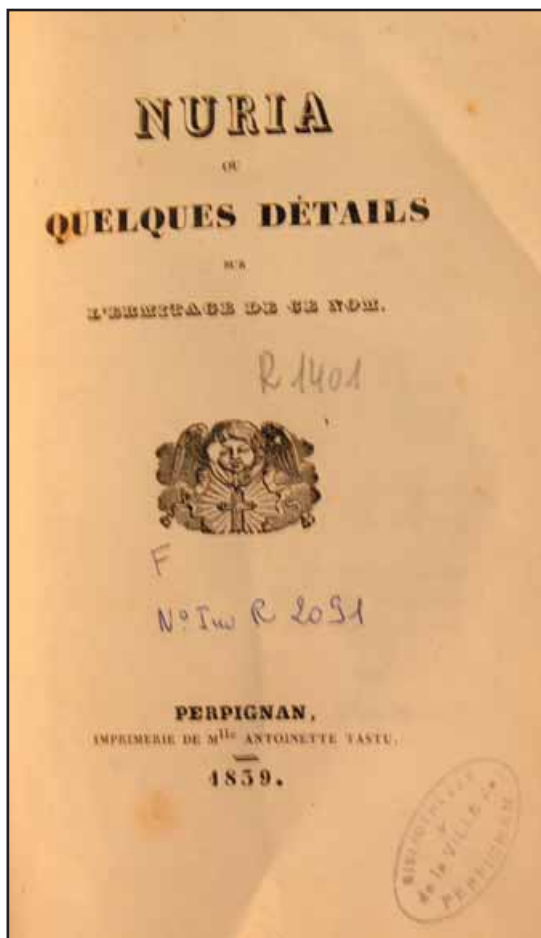
Edició

El llibre que fa la relació del viatge de Just i de Mona a Núria té com a títol: *Núria ou quelques détails sur l'ermitage de ce nom*. Va ser publicat l'any 1839. De l'edició en va tenir cura la impremta de la senyoreta Antonieta (Antoinette) Tastú, cosina germana de Lluís Just. El llibre té 19 pàgines numerades que corresponen al text de l'obra. Tres pàgines no van ser numerades: la pàgina de la litografia de Laurens i Boehm que reproduïx el dibuix de Mona (vegeu la fotografia), la pàgina de guarda (vegeu la fotografia de l'exemplar de la Mediateca de Perpinyà) i la del pròleg (*Avant-propos*) redactat i firmat per l'autor.

Datació del viatge a Núria

Si bé el llibret de Lluís Just, il·lustrat per Joan Mona i Boehm va ser editat el 1839, el viatge nurienc que relata és bastant anterior. Ho diu el mateix Just a la pàgina 1 quan afirma que feia «quelques années» que el projecte conjuminat amb el seu amic Mona es va realitzar. Forçosament abans de la mort de mossèn Tubau (1833) i de la primera carlinada (1833-1840), que feia perillós un recorregut en territoris pirinencs escenaris d'operacions militars. Sabem també que va ser al pic de l'estiu, al mes d'agost: a la pàgina

7, Lluís Just compara «l'échelle thermométrique entre ce climat [el de Núria] et la température élevée que nous éprouvons dans le mois d'août en Roussillon». Però, quin any? Just ens dóna un element precís a la pàgina 6 quan ens fa saber que dos anglesos que havien pernoctat a Núria uns quants dies abans no «voulurent point coucher dans la chambre qui leur était destinée et passèrent leur nuit près du feu». El viatge dels rosse-llonesos pot situar-se l'any 1825 (Joan Mona acabava d'esdevenir major d'edat), ja que sabem que aquest any van passar per Núria (el mes de juny) dos botànics britànics,

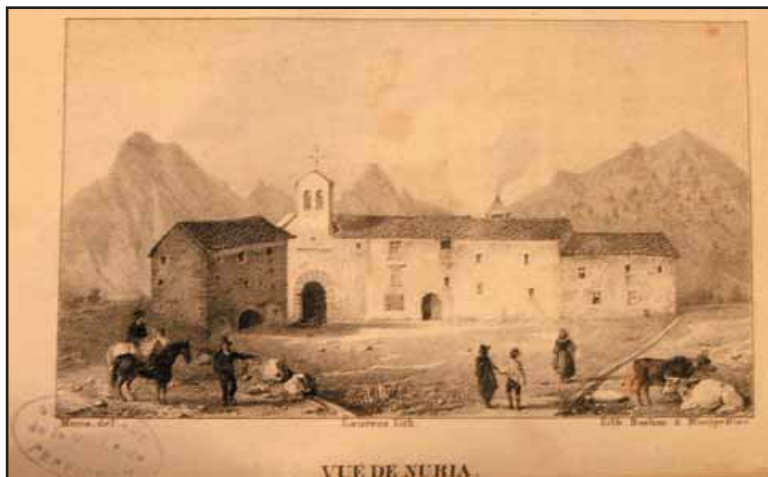
*Portada del llibre de Lluís Just, Perpinyà, 1839.
(Fotografia: Andreu Balent)*

l'anglès George Bentham i l'escocès Walker-Arnott.⁶³ En les relacions del viatge que van fer junts pel Pirineu oriental durant l'estiu de 1825, el primer va explicar detalladament com va passar llur estada a Núria i a la vall de Queralbs. Donen un punt de vista molt negatiu sobre el capellà encarregat del santuari. No estimaven gaire els catòlics i menys encara els d'una Espanya que patia l'absolutisme vigent durant la Década Ominosa després del fracàs, amb l'ajuda de la França de la Restauració, de l'experiència liberal del trienni 1820-1823. Però Lluís Just també parla d'aquest capellà que troba, al contrari de l'anglès, molt afable i atent. Analitzarem més endavant aquest episodi on dos testimonis donen punts de vista contradictoris sobre mossèn Pere Tubau, administrador del santuari de Núria des del 1811 fins al 1833, any de la seva mort.

Temàtiques, anàlisi crítica

- El pròleg

En el seu *avant-propos* l'autor indica el seu propòsit: parlar de Núria, de la celebració que s'hi fa de la Verge i de sant Gil. Esmenta el problema que se li va plantejar: cap autor, historiador o biògraf de sant Gil no fa «mention de son séjour à Nuria». Però en una nota a peu de pàgina Lluís Just esmenta un «manuscrit», el que Francesc Marès utilitzà com a font. Més enllà en el text citarà abundantment aquest autor, donant el seu nom. Fa molta confiança en aquesta obra. Torna a repetir que l'autor (Francesc Marès) «de l'histoire, écrite en Catalan de cet Ermitage s'appuie sur l'autorité d'un ancien

*Dibuix de Joan Mona (Bonpàs, Rosselló), litografia de Laurens, Boehm (Montpeller).
(Fotografia: Andreu Balent)*

manuscrit et de la tradition conservée en ces lieux». ⁶⁴ Però per als altres detalls de la vida de sant Gil, confia en l'obra de l'anglès Alban Butler, ⁶⁵ traduïda al francès per Godescart, *La Vie des Pères*. Per Lluís Just, aquest treball és el resultat d' «une critique sûre et lumineuse».

– El recorregut de Prada a Núria

Aquest pròleg és restrictiu, ja que la primera part del text de Lluís Just és una relació del seu viatge fins a Núria. La narració del viatge (p. 1-3) comença a Prada (Conflent), on sabem que Lluís Just tenia parents. A Vilafranca de Conflent encontra el seu amic bonpassenc Joan Mona que sojornava a casa d'un parent seu del qual, més enllà, sabrem el nom de pila (*Michel*) i que, bon coneixedor de les muntanyes, participà en el viatge. Així, viatjant amb cavalls (o eugues, com en Lluís Just) aniran fins a Eina, on pernoctaren. Allà un jove captaire cerdà proposà els seus serveis com a guia. Però aquest que es va afegir als tres companys sembla que no coneixia gaire el camí de Núria i perderen unes dues hores per la vall. Miquel, el parent de Joan Mona, va tenir una idea equivocada: en lloc de seguir el camí que pel fons de la vall d'Eina puja fins al coll del mateix nom, va aconsellar pujar carena amunt, enfilant-se per un vessant rost, perquè pretenia que podrien veure el santuari. Lluís Just va tenir uns problemes amb la seva euga, que se'n faltà de poc que capbussés en un barranc. Finalment aconseguí de salvar-la. Però el cavaller es va espantar. Finalment, la salvació podia ser un nou miracle de Nostra Senyora de Núria (esmentat a la pàgina 4 i una segona vegada, a la pàgina 5, en la relació de les converses durant l'esmorzar al santuari), ja que després d'haver anat errats un moment retrobaren el camí. Quan els veié baixar de la muntanya un prevere de Núria anà a l'encontre dels quatre viatgers. Arribaren al santuari a les deu del matí, cosa que significa que degueren marxar d'Eina de bon matí, abans del trenc de l'alba.

– Els aspectes materials de l'acolliment dels vianants i romeus

Tan bon punt arribaren a Núria, feren les seves devocions a la Mare de Déu. Lluís Just ens fa part del fervor que presidí les pregàries que va fer a la Verge. Quedà ben admirat quan passà al refectori. Ell, l'hisendat lletraferit, admetia perfectament que els pastors compartissin el mateix àpat: «espagnol, français, muletier ou gentilhomme, tous sont également servis à la même table, parce qu'ils viennent prier au pied du même autel» (p. 6). No estalvia els elogis sobre la qualitat del menjar i del beure. Menjaren llesques de pernil i costelles de moltó. La carn d'aquest animal era excel·lent, ja que «les herbes odoriférantes dont se nourrissent les troupeaux en ces lieux» podien aprofitar als animals que es matava diàriament. El vi, també, el trobà bo el terratinent de Bonpàs, propietari de vinyes: era «entièrement clarifié et avait un certain goût de caillou qui l'aurait rendu délicieux au meilleur gourmet si ce goût n'avait été un peu marqué par l'odeur

du goudron». ⁶⁶ L'esmorzar fou divertit i animat. Discutiren del viatge del matí i del «miracle» de l'euga. Es burlaren del guia —el captaire cerdà— que anava equivocant en una vall que desconeixia del tot i menjava l'àpat amb golosina, sense deixar passar ni una engruna fora de la seva boca. A taula, els amics del Rosselló aprenegueren que uns trágner, per motiu de feina, també recorregueren el trajecte d'Eina a Núria, però dissortadament, no dormiren a la mateixa fonda del poble cerdà. Això és una indicació que els negocis transfronterers funcionaven i animaven uns itineraris muntanyencs. Es tractava, segurament, de contraban, activitat econòmica de primera importància. La duana era absent i en Lluís Just mai no esmenta la seva presència prop del santuari (p. 4-6).

Lluís Just torna a evocar la «democràcia» amistosa del santuari i esmenta els dos «anglesos» que passaren unes setmanes abans (Bentham i Walker-Arnott). No apreciaven pas la convivència amb la gent senzilla del poble i potser va ser per aquest motiu que no «voulurent point coucher dans la chambre qui leur était destinée et passèrent la nuit près d'un feu» (p. 6). ⁶⁷

Després (p. 6-9), la descripció de la part «temporal» del santuari i de la seva organització material per Just és, potser, un aspecte dels més interessants del seu testimoni, ja que dóna una idea de Núria, dos anys després del pas pel santuari de la columna liberal del general Espoz y Mina (11-14 de juny de 1823), ⁶⁸ els soldats del qual cremaren mobiliari, portes i finestres per tal d'escalfar-se. Bentham, que tenia molta simpatia per la causa liberal, diu que, dos anys més tard, quedaven pocs llits, cosa que contradiu el molt catòlic Just, que parla de la seva habitació ben mantinguda i dels quaranta llits del santuari. Parla amb admiració de les cuines, de les carnisseries, dels cellers i de les caval·lerisses ⁶⁹ del santuari. Diu que el personal laic constava de 15 o 16 persones: *marguilliers* (obrers del santuari, o pabordes), trágner, pastors. No parla de les joves criades esmentades per Bentham. Altra vegada fa l'elogi de les viandes i vins servits als romeus i viatgers per «un prix modeste». ⁷⁰ Se sol procurar als romeus i als viatgers que no tenen la possibilitat de preparar llurs aliments en cuines expressament previstes per a aquest motiu «des légumes, du poisson, du mouton, etc... d'excellente qualité». El pa és «assez bon». Acaba escrivint que «cette largesse de Nuria envers ses pèlerins a vraiment de quoi surprendre, quand on songe que cette chapelle ne possède que peu de revenus et que c'est à grands frais qu'on y transporte tout».

– *Mn. Pere Tubau, administrador plenipotenciari del santuari*

A la nota núm. 3 del peu de la pàgina 7, Just dóna uns detalls sobre el «*desservant*», Pere Tubau. Escriu que aquest eclesiàstic, administrador plenipotenciari ⁷¹ del santuari de 1811 a 1833, era «vulgairement appelé Mossen père [sic]». L'ortografia escollida «père» (pare) introdueix una confusió ja que Lluís Just, que parla i llegeix el català, no pot ignorar que es tracta del nom de pila, Pere.

–L'església, el seu mobiliari, objectes desapareguts el 1837

A les pàgines 9 a 12, Lluís Just descriu acuradament l'església de Núria i el seu mobiliari. No ens allargarem aquí sobre aquest punt. Aquesta descripció no dona res de ben rellevant en comparació de tota la literatura que s'ha publicat sobre aquest tema, començant pel llibre de Francesc Marès i d'Anton del Duque. Lluís Just diu que segueix la descripció que en fa l'escriptor llivienc. Afegeix, però, uns punts que «François Marès a omís». No oblida, cosa que diu també Marès⁷² però que, com a rossellonès, subratlla, l'altar de Sant Antoni de Pàdua i la decoració de la seva capella, encarregades i pagades, als voltants de 1640, per un perpinyanès, Anton de Reart.⁷³ Entre «les riches objets» que es podien veure al santuari el 1825, Lluís Just parla (p. 11) dels vestits sacerdotals «donnés par la famille royale d'Espagne» i precisa en la nota 1 a peu de pàgina que es tractava més precisament de «la Reine d'Espagne, épouse de Charles IV [Maria Lluïsa]». Descriu, admiratiu, les «sept lampes suspendues devant l'autel de la Vierge». En la nota 2 a peu de pàgina explica que hem «de déplorer la perte de la plupart de ces riches objets qui ont été enlevés en 1837».⁷⁴ No podia, per acabar, estalviar d'esmentar la imatge de la Verge, l'olla («*le Pot*») i la campana, cosa que li permet fer la transició amb la història de sant Gil (p. 12-14) que completa amb els elements hagiogràfics⁷⁵ que manlleva a Butler traduït par Godescart (vegeu *supra*). El tema de l'olla deixa Lluís Just molt escèptic. En la nota que trobem a la pàgina 14, escriu: «Une crédulité pieuse amène à Nuria bien des femmes qui, affligées d'une longue stérilité, espèrent en guérir en plongeant la tête dans ce vase [l'olla]. La piété éclairée tout en reconnaissant ce qu'une foi vive peut obtenir au pied des autels, est plus réservée, on le sait, à admettre les croyances populaires et superstitieuses.» Just, en matèria de fe, rebutja els aspectes que, al seu entendre, no tenen res a veure amb el dogma i són més aviat coses de superstició. S'interessa per les pràctiques populars d'una religió que és seva (no és, doncs, un punt de vista exterior), però no les compara, ja que el seu catolicisme és més cerebral i «racional». Escriu uns decenniis abans del *revival* de la fe catòlica popular que veurem desenvolupar-se amb, per exemple, les aparicions de Lourdes i els massius i fervorosos pelegrinatges que seguiren.

–La Verge de Núria, la seva fama i la del santuari

A la pàgina 15 continua, parlant de la fama adquirida per la imatge de Nostra Senyora de Núria i el seu santuari. La veneració per la marededéu de Núria concerneix «les peuples de Catalogne, du Roussillon, du Conflent, du Lampurdan⁷⁶ et de la Cerdagne».⁷⁷ Pot, personalment, dubtar de l'origen de la talla de la Verge de Núria i de la seva atribució a sant Gil (és la seva concepció de la religió) i considerar la cosa més com una «tradició» que com un fet històric establert. Per aquest motiu argumenta utilitzant Godescart (és a dir Butler, vegeu *supra*) i escriu a la nota núm. 1 de la pàgina

15: «ce n'est qu'une tradition, mais rien ne s'oppose à cette croyance pieuse. On sait que le Saint Luc, évangéliste, laissa plusieurs portraits de Jésus-Christ et de la Sainte-Vierge.» D'aquesta devoció, que malgrat tot admira, en parla amb frases d'un lirisme mesurat. No pot ignorar l'abundància dels exvots que testimonien la devoció popular per la MaredeDéu: és una manera al·lusiva de suggerir els «miracles» dels quals no s'atreveix a parlar gaire. De manera no gaire sorprenent, lliura al lector el nom d'una de les seves referències literàries citant (p. 16) el *Génie du Christianisme* (1802) de Chateaubriand (1768-1848), mestre del romanticisme francès al mateix temps que autor mogut per la seva fe catòlica.⁷⁸ Per aquest autor famós, la veneració popular és, segons la citació que en fa Lluís Just, «comme la divinité de l'innocence, de la faiblesse et du malheur».

- La capella de Sant Gil, meditacions finals

Seguint la seva narració descriptiva, Lluís Just ens duu a la capella de sant Gil (p. 16-17) que és com la cloenda del seu recorregut nurienc. Amb els seus companys, es van fer donar la clau per tal d'entrar a la capella, ser-hi solitaris, passant una estona meditant i pregant. Tot això inspira seguidament una sèrie de consideracions sobre l'espiritualitat de les muntanyes, llocs on bufa l'Esperit. Dóna unes quantes referències bíbliques que van en el sentit d'aquest tema meditatiu.⁷⁹ Acaba així (p. 18) amb una altra citació d'un mestre de la poesia romàntica francesa, Lamartine,⁸⁰ cosa que li permet lligar d'una banda l'emoció estètica que provoca en la seva ànima la bellesa corprenedora dels llocs aïllats de les muntanyes (com Núria, però també les altres ermites per les quals sabem que té molta afició) i d'altra banda la seva fe cristiana que aleshores no és tan «racional» com voldria que fos: «Ne soyons donc point surpris si les chrétiens de tous les pays se sont plu à élever des lieux de dévotion au sommet des montagnes; c'est qu'ils savaient que:

«Jéhova⁸¹ de la terre a consacré les cimes;
Elles sont de ses pas le divin marchepied:
C'est là qu'environné de ses foudres sublimes
Il vole, il descend, il s'assied»⁸²
De la Martine [sic]

- Adéu-siau a Nostra Senyora de Núria

Aviat els rossellonesos hagueren de tornar a casa. Suposem que fou seguint el mateix itinerari que empraren quan vingueren. Això Lluís Just no ens ho diu. Acabarem la relació del seu romiatge amb les seves pròpies paraules (p. 19) on ja es nota la nostàlgia que pogué experimentar, deixant les «muntanyes regalades» de Núria:

«Maintenant, avant de partir, jetons les yeux sur ce qui nous environne. Dans cette chaîne de montagnes que forment les Monts-Pyrénées, il serait difficile de trouver un lieu plus pittoresque que celui de Nuria. Dans une petite vallée resserrée par de hautes montagnes, se trouvent les deux ermitages [el de la Verge i el de sant Gil] dont nous venons de parler. Non loin de la chapelle de la Vierge s'élève un petit bois de pins en amphithéâtre, seuls arbres que l'on remarque en ce lieu. Deux petites rivières qui, en se joignant forment une cascade; tel est à peu près le site de Nuria. Mais si vous voulez rendre ce tableau animé, ajoutez, dans la belle saison, les bœufs, les chevaux et les immenses troupeaux de la Cerdagne qui viennent se nourrir de l'herbe odoriférante de ces montagnes et l'ysard [sic] qui vient brouter non loin de ces bestiaux.»

CONCLUSIÓ

El text de Lluís Just i el dibuix del seu amic Joan Mona són uns valuosos testimoniatges sobre Núria de la primera meitat del segle XIX. Aquests són escassos. El pas de Lluís Just es situa (1825) poc després del dels dos britànics, George Bentham i Walker-Arnott. La coincidència cronològica entre el pas dels britànics i el dels rossellonesos permet comparar els dos testimoniatges. Els punts de vista són divergents.

Els primers, botànics, vénen a les muntanyes nuriènques no per fer devocions sinó per herboritzar i ampliar els seus coneixements científics. Liberals, no són gaire favorables a l'Espanya de la reacció absolutista i clerical que seguí la fi (amb l'ajut de la França de la Restauració) de l'experiència liberal del Trienni constitucional a la qual donaven suport. No poden, de cap manera, tenir simpatia pels rectors nuriencs amb els quals tracten forçosament. A més, quan evoquen la gent del país ho fan com ho farien parlant d'aborígens tasmanians o de tribus melanèsies. Prou que els indígenes catalans podien endevinar el sentiment que aquests viatgers experimentaven envers ells! Dels liberals del país, només quedaven a Núria, el 1825, les destrosses provocades pel pas, dos anys abans, de la columna d'Espoz y Mina.

Els segons eren catòlics. L'un d'ells, el narrador, Lluís Just, era un home culte, manipulant amb fluïdesa el francès literari. Si bé es referia als grans clàssics vuitcentistes francesos, venia a Núria guiats per la lectura del català Francesc Marès. Just i els seus companys eren gent que van venir al santuari com a devots de la Mare de Déu. Abans de decidir el viatge, tenien una idea molt favorable de Núria. Aquest prejudici pot explicar que els va agradar l'ambient nurienc ja que era el que buscaven. L'acolliment que van experimentar per part de Mn. Tubau, dels «obers» i del personal del santuari els va encantar i van recordar amb plaer els àpats exquisits que els van servir. Sensible a la bellesa del lloc i a l'ambient d'espiritualitat que experimentà, Lluís Just decidí de publicar els seus records i impressions de viatge. L'experiència nurienca l'engrescà per continuar la seva feina sobre les ermites nord-catalanes de les quals va fer una recopilació exhaustiva. Ara

bé, tant en Just com el seu amic Mona eren uns moderats. Catòlics, això sí. Però no fins el punt de seguir la reacció carlina que tants partidaris va tenir a Catalunya Nord i més particularment a la Salanca, on vivien. Lluís Just, com els seus parents, els Tastú, començant per la seva cosina Antonieta, que edità el llibret del qual parlem, donaven suport a la monarquia constitucional i parlamentària de Juliol. A més, hem pogut subratllar com l'espiritualitat catòlica de Lluís Just podia discrepar de pràctiques religioses populars que agradaven a valedors o simpatitzants del carlisme. L'interès per les formes populars de la religió no significava pas forçosament una total adhesió personal.

Per acabar, s'hauria de creuar testimonis com el de Lluís Just amb altres fonts documentals. Hem tingut la sort de poder comparar dos punts de vista contraris gairebé simultanis. En relació amb les temàtiques nuriènques, hi ha un tercer testimoni valuós de llengua francesa,⁸³ el del llenguadocià Jean Viennet,⁸⁴ de l'Acadèmia francesa. Té l'interès de situar-se (agost de 1833), just al final del regnat de Ferran VII, poc abans de la Primera Guerra Carlina. Podria ser el tema d'un altre estudi comparatiu que enriquiria el nostre coneixement de la Núria vuitcentista.

Notes

1. Vegeu, entre altres, la Introducció d'Enric MOLINÉ a l'edició parcial [1994] de la *Història i miracles de la sagrada imatge de Nostra senyora de Núria* de Francesc MÀRES i Anton DEL DUQUE I VERGÉS, Alta Fulla, Barcelona (aquesta edició reproduceix parcialment en facsimil la del 1860, Puigcerdà, impremta i llibreria de Joan Diumenge); vegeu també l'obra de Marès.
2. Auguste-Théodore Boehm (Estrasburg, 2 de juny de 1798 - Montpeller, 5 d'octubre de 1870). Establert a Montpeller (Llenguadoc), el 1826 va ser ell qui introduí els procediments litogràfics en aquesta ciutat. També fou impressor. La seva obra litogràfica és extensa. També conreà les lletres. Al final de la seva vida va fer un viatge a Egipte. Publicà una part del seu diari de viatge (*Dictionnaires de biographies héraultaises*, Librairie Pierre Clerc, Montpeller, 2001, 2 volums, p. 231-232).
3. Joseph, Augustin, Jules, Laurens, (Carpentras [Vaucluse], 26 de juliol de 1825–Saint-Didier [Vaucluse], 5 de maig de 1901). Germà del dibuixant Jean Laurens (Carpentras, 1801 – Montpeller, 1890), establert a Montpeller des de 1829. Joseph Laurens anà a Montpeller de molt jove on freqüentà, abans dels 17 anys, l'escola de Belles Arts, aconsellat pel seu germà. Si bé fou pintor, ja s'interessava per la litografia i, el 1839, va realitzar, sembla, per al taller de Boehm, la litografia de Núria. Als 17 anys anà a París, on freqüentà durant tres anys el taller de Paul Delaroche. Després viatjà molt, seguint expedicions científiques, al Pròxim Orient, a Rússia, Pèrsia. Va fer milers de dibuixos (*Dictionnaire de biographie héraultaise*, op. cit., p. 878-879).
4. Avui el municipi de Bonpàs és un suburbi de Perpinyà. Al segle XIX, i fins al principi de la segona meitat del XX era un poble eminentment rural.
5. Desenvolupem aquests aspectes en un estudi recent, centrat en l'actuació d'un rebesavi nostre, el bonpassenc Jaume Vidal (1820-1895). Aquest article va més enllà del seu títol: parla de l'evolució sociopolítica de Bonpàs des de 1789 fins ben entrats els anys 1880 (Andreu BALENT, «Histoire familiale et mémoire de la Résistance au coup d'État du 2 décembre 1851 dans les Pyrénées-Orientales», 1851, *une Insurrection pour la République. Événements, mémoire, littérature*, butlletí-llibre de l'«Association 1851», Les Mées, 2004, p. 247-284). Vegeu també: Marcelle PELLICER, «Le royaliste de la Salanque: le Catalan du Nord», *Voie Domitienne*, 29-30, número especial Pirineus Orientals, Montpeller, 1998, p. 102-107.
6. La notícia biogràfica publicada a Joseph CAPEILLE, *Dictionnaire de biographies roussillonaises*, Imprimerie Comet, Perpinyà, 1914, p. 288-289.
7. Antic comtat, el Conflent formava, sota l'Antic Règim, una vegueria amb el Capcir.
8. L'àvia materna de Lluís Just, Teresa Lacreu, filla de Josep Lacreu, de família pradenca, i de Maria Teresa Saleta (casats a Estoer, baix Conflent) era així de nissaga conflentina. Es casà a Prada el 10 de novembre de 1749 amb l'advocat perpinyanès Josep Tastú (Arxiu Departamental dels Pirineus Orientals [d'ara endavant escriurem: ADPO], 5 Mi 482). Potser era de la mateixa família un tal Lacreu, metge, que al segle XVII (1642), assistí a un «miracle» de l'altra Maredeu del Pirineu oriental, la de Font-romeu (Cerdanya): tres germans de Prada (Conflent) van banyar-se a la font miraculosa del santuari i van resultar guarits del xarampió (Narcís CAMÓS, *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña: el bisbat d'Urgell*, Garsineu Edicions, Tremp, 1992 [reedició parcial de l'obra de 1657], p. 45-46).
9. El pare de Josep Tastú, Pere, casat amb Teresa Martí, era procurador. Molts Tastú estaven vinculats a professions jurídiques (partida de casament de Josep Tastú, ADPO, 5 Mi 482).
10. Morí a Bonpàs, a la casa del molí, el 25 d'octubre de 1808 a l'edat de 86 anys, poc abans del seu germà, el capellà Àngel Tastú, mort a la mateixa casa el 29 de desembre de 1808 a l'edat de 64 anys (Arxiu comunal [d'ara endavant escriurem: arxiu comunal], Bonpàs, registre d'actes [partides] d'estat civil).
11. Principal jurisdicció (cort, audiència) de la província del Rosselló.
12. Nom oficial de la part dels Comtats catalans annexionats per França des del 1659 fins al 1790.
13. El besavi de Lluís Just, Pere Tastú (casat amb Teresa Martí), ja era procurador al Consell sobirà. El seu avi, Josep Tastú, era advocat. Els germans del seu avi, Pere i Francesc Tastú, eren procuradors. El seu oncle Pere (casat amb Teresa Montoya, filla de procurador, i després amb Teresa Blasi) era procurador

abans de succeir al seu cunyat, Josep Francesc Reynier, espòs de la seva filla Rosa, com a impressor). Un altre oncle, Pere Tastú (també), cosí germà de l'anterior, era professor de dret a la universitat de Perpinyà i advocat. El germà d'aquest, Aleix Tastú, procurador sota l'Antic Règim, també va continuar tenint oficis jurídics després de la revolució; polític va ser un destacat revolucionari. [vegeu arbre genealògic Tastú i Just]

14. Eren burgesos benestants que, almenys al principi, es dedicaven al negoci i al comerç. Els *mercaders* formaven la *mà mitjana*.
 15. Josep Francesc Reynier (Perpinyà, 1741-1797), impressor, es casà amb Rosa Tastú, filla de Pere Tastú, procurador mort a Perpinyà el 2 de maig de 1758, i de Rosa Mundi (casats el 13 de febrer de 1741 a l'església de Sant Mateu de Perpinyà); Rosa Tastú era la néta de Pere Tastú, també procurador, i de Teresa Martí. (CAPEILLE, *op. cit.*, 1914, p. 514; ADPO, 5 Mi 406).
 16. Corneille Reynier s'instal·là a Perpinyà com a impressor al segle XVII. Publicà, el 1684, el primer llibre en francès de la Catalunya Nord. El seu fill Francesc (1669-1733) i el seu nét Joan Baptista foren els seus dos primers successors. Josep Francesc Reynier (1741-1797), fill de Joan Baptista es casà amb Rosa Tastú. El germà d'aquesta, Pere Tastú (1758-1822), continuà l'empresa. Després va ser Josep Tastú (1787-1849) (fill de Pere Tastú i de Mariana Montoya, casat amb la lorenesa Amable Voïart [Metz, 1798-1885], poetessa de llengua francesa) i Antonieta Tastú (1791-1870) (filla de Pere Tastú i de Teresa Blasi) els qui la mantingueren (vegeu arbres genealògics). La gerència de l'empresa va ser assegurada per Pere Tastú de 1797 a 1822, Josep Tastú de 1817 a 1823 (de ben jove associat al seu pare però que visqué molts anys a París, vegeu *infra*, mateixa nota), Antonieta Tastú de 1823 a 1870 (Clément RIOT, *La presse roussillonnaise. La premsa a Catalunya Nord, I, Des origines à 1881*, Terra Nostra, Prada, 1987, 365 p.; CAPEILLE, *op. cit.*, 1914, p. 606-609).
- Josep Tastú, germà d'Antonieta, i cosí germà de Lluís Just, fou un esperit curiós que visqué molts anys a París (fou impressor), on freqüentà els medis intel·lectuals més selectes; fou també un militant de la causa liberal en temps de la Restauració. Estudiós erudit viatjà al Principat i s'interessà per la filologia catalana. Tingué contactes al Principat (conegué Fèlix Torres Amat, amb qui mantingué correspondència, fou soci corresponsal de l'Acadèmia de Buenas Letras de Barcelona), a Mallorca i a Madrid. Redactà moltes obres, una bona part de les quals inèdites, entre les quals una gramàtica catalana, que és en part una traducció de la de Josep Pau Ballot, però que eixamplà, de manera original (CAPEILLE, *op. cit.*, 1914 i, sobretot Lluís CREIXELL, «Una gramàtica catalana manuscrita: la *Grammaire cathalane* de Josep Tastú», *Études roussillonnaises offertes à Pierre Ponsich*, Le Publicateur, Perpinyà, 1987, p. 529-544; Gérard BONET, «Deux dynasties d'imprimeurs perpignanais: les Alzine et les Tastu, ou un demi-siècle de presse roussillonnaise (1800-1850)», *Bulletin de la société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, XCIII, Perpinyà, 1985, p. 73-103; Gérard BONET, «Pierre, Joseph et Antoinette Tastu, une dynastie d'imprimeurs perpignanais, 1804-1876», *Entre édition et presse. Le papier d'hier à aujourd'hui, 2è journée d'études sur l'imprimerie, Perpignan, 2004*, Publications de l'Olivier, Perpinyà, 2005, p. 19-57).
17. Notari sota l'Antic Règim, s'adherí a les idees revolucionàries. «Agent national» del districte de Perpinyà, en temps del Terror, obligà els *consellers* (regidors) de Bonpàs a arreglar el seu compte a Esteve Corretjó, del municipi, però el fill del qual havia emigrat. El 1797, després del terror, fou elegit diputat dels Pirineus Orientals en el consell dels Cinc-Cents, una de les cambres parlamentàries del Directori (1797-1799). Sota el Primer Imperi, acabà sotsprefecte del Blanc, al departament de l'Indre. (CAPEILLE, *op. cit.*, 1914, 606; PELLICER, 2003, p. 179-180)
 18. Aleix Tastú. Per a més detalls de la seva actuació i de la del seu germà Abdon en el procés revolucionari a Perpinyà i a Catalunya Nord vegeu l'obra antiga però clàssica de Philippe TORREILLES, *Perpignan pendant la Révolution (1789-1800)*, tres volums, impremta Latrobe, Perpinyà, 1896-1897 (nova edició amb un pròleg de Pere PONSICH, Phillipe Schrauben, editor, Perpinyà, 1989).
 19. Clément Riot i Gerard Bonet (RIOT, *op. cit.*; BONET, *op. cit.*, 1985, 2005) no n'esmenten cap sota la Convenció nacional (1792-1795) i el Directori (1795-1799). Vegeu també llistes a BONET, *op. cit.*, 1985, 2005.

20. Com, per exemple el *Recueil d'instructions, d'avis, d'expériences et de découvertes concernant les diverses branches de l'agriculture*, 1801, emanació de la prefectura del departament (RIOT, *op. cit.*).
21. Deixem de banda els «Cent Dies», breu restabliment de l'Imperi entre el març i el juny de 1815.
22. Seguint les informacions orals del Sr. Rémi Malet, de Bonpàs, conversa telefònica, 7 de setembre de 2005.
23. ADPO, 124 W 412, administració de l' «*Enregistrement*», successió de Lluís Just, 20 d'abril de 1876.
24. Vegeu les llistes nominatives del cens de la població de Bonpàs (any IV) publicades a: Marcelle PELLICER, (amb la col·laboració de Jean-Pierre ALQUIER, René CADÈNE, Rémi MALET, Christian PUJOL), *Vivre en Salanque sous la Révolution*, Association de sauvegarde du patrimoine de Clairà, Clairà, 2003, 444 p. (p. 276-280). Lluís Just vingué a viure-hi més tard.
25. PELLICER, *op. cit.*, 2003, p. 275.
26. *Ibidem*, cens de població, any IV i vendes de «béns nacionals» (d'emigrats) al terme municipal de Bonpàs.
27. ADPO, 3 M 159.
28. ADPO, 2 M 39; BALENT, *op. cit.*, 2004, p. 255-256.
29. ADPO, 1016 W 44, matriu cadastral de Bonpàs primitiu, establerta el 1822, amb modificacions successives fins el principi del segle xx; marc recapitulador d'aquesta matriu.
30. ADPO, 124 W 412. A les terres cal afegir, dues cases, dues cavallerisses, un molí de farina amb dependències, dos patis tancats, pallers. El valor del conjunt dels béns immobles era de 141.709,4 francs. Generaven (1875) una renda anyal de 5.067 francs.
A la seva mort, s'avaluaren (5.090,35 francs) els béns mobiliaris trobats a la casa del difunt en presència del jutge de pau del cantó de Perpinyà-Oest, Sr. Domenech (ADPO, 4 U 953, actes del jutge de pau núm. 194 del 6 de novembre de 1875, núm. 202 del 19 de novembre de 1875 i núm. 207 del 23 de novembre de 1875).
31. ADPO, 4 U 953, justícia de pau de Perpinyà Oest, actes dels 6, 19 i 23 de novembre de 1875; ADPO, 124 W 412, successió de Lluís Just. Es tractava de: Filomena d'Asprer Boaçà, filla de Josefina Tastú, dona de Lluís Jacomet, jutge d'instrucció a Prada, fill d'una nissaga il·lustre de Prada amb emparentats a Cerdanya; de Josefina Tastú, cosina de L. Just i mare de Josefina d'Asprer de Boaçà; dels fills dels seus cosins germans difunts, Josep (Antoni, notari jubilat a Millars; Josep, prevere a Perpinyà; Maria, soltera, Millars) i Joan Tastú (Joan, hisendat a Illa; Maria, vídua de Lluís Échene, hisendat)
32. Conversa telefònica amb Rémi Malet, 7 de setembre de 2005. Aquesta tomba va ser desmuntada. La làpida es conserva a l'Ajuntament de Bonpàs (informació tramesa per Rémi Malet).
33. ADPO, 2 M 39.
34. Arxiu comunal de Bonpàs, *registre de deliberacions* (llibre d'actes) del consell municipal.
35. ADPO, 3 M 159.
36. ADPO, 3 M 193. Lluís Just no hagué de fer aquesta instal·lació ja que Pere Gaffard havia tornat.
37. BALENT, *op. cit.*, 2004.
38. ADPO, 6 M 625, 16 de febrer de 1853, constitució de la comissió d'estadística departamental pels municipis dels cantons de Perpinyà Est i Oest: Lluís Just en fa part (llistat nominatiu).
39. Dissortadament la construcció d'aquest nou temple (l'actual, neogòtic) significà l'enderrocament de l'antiga i venerable església romànica de Bonpàs.
40. Aquesta acta va ser transcrita en el registre de deliberacions (llibre d'actes) del consell municipal (Arxiu comunal de Bonpàs). El 15 de juliol de 1860, una *deliberació* (acta) extraordinària del consell municipal per tal de definir les modalitats del subscipió per a la construcció de la nova església (Arxiu comunal de Bonpàs).
41. Les escoles centrals van ser una creació del Directori (1795-1799). A Perpinyà substituïren també, en part, la Universitat, suprimida per les autoritats revolucionàries. Sota el Primer Imperi, l'any 1807, el col·legi privat d'Antoni Jaubert va convertir-se en col·legi municipal, avantpassat de l'actual liceu (institut de batxillerat) «François Arago».
42. RIOT, *op. cit.*, p. 26.

43. Francesch MARÈS, *Historia y Miracles de la Sagrada Imatge de Nostra Senyora de Nuria*, Vich [Vic], 1756 (referència de Just). Enric Moliné, a la seva Introducció de MARÈS, DEL DUQUE, *op. cit.*, 1987, nota 5, p. 25, indica que l'edició de 1756, la cinquena, va ser obra de l'estampa de Josep Altès de Barcelona. Diu Enric Moliné que fou la sisena que va aparèixer a l'estampa de Josep Tolosa a Vic, el 1783. Però en el catàleg de la Biblioteca Nacional de França, hi ha dos exemplars d'una edició, ampliada per Anton del Duque, de 1756, realitzada per la impremta de J. Tolosa, a Vich (Vic), VIII + 288 p. Aquesta referència coincideix amb la de Lluís Just.
44. Quan tornà, el bisbe de Carcassona i Perpinyà (poc favorable a l'antiga Església constitucional), confeccionà un quadern on lliurava el seu pensament sobre cada u dels preveres de la diòcesi d'Elna-Perpinyà. D'Àngel Just deia: «rentré [de l'emigració] en juin 1802. Excellent sujet, d'excellentes moeurs, instruit, prudent. Il pourrait être employé utilement. Réside à Bompas. Attaques de l'asthme» (Eugène CORTADE, ed., «Registre des prêtres des pyrénées-Orientales par Mgr de Laporte (1802)», *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, CII, Perpinyà, 1994, p. 91-144).
45. Bonpàs conegué modalitats locals dels trasbalsos revolucionaris (BALENT, *op. cit.*, 2004, i PELLICER, (amb ALQUIER, CADÈNE, MALET, PUJOL), *op. cit.*, 2003).
46. Restablert l'any 1802, amb el concordat entre el Primer Cònsol Bonaparte i el papa. Aquesta diòcesi (l'actual) era ampliada territorialment amb l'annexió de part de la diòcesi d'Urgell (les parròquies de la Cerdanya francesa) i d'Alet (el Capcir i el Fenolledès).
47. Louis JUST, *Ermitages du diocèse de Perpignan*, impremta de Mlle A. Tastu, Perpinyà, 1860, 205 p., amb una litografia de l'ermita de Nostra Senyora de Pena (Rosselló) per Justin Saignes, pròleg [amistós i elogiós] de Mgr Gerbet (1798-1864), bisbe de Perpinyà (1854-1864). Una part del capítol sobre l'ermita de Sant Antoni de Galmús (municipi de Sant Pau de Fenollet) va ser publicada altra vegada en la revista perpinyanesa *Tramontane*, 274-275, 1946, p. 77.
48. Catòlic rigorós que sap, però, distanciar-se (ho veurem més endavant) de les pràctiques populars de la religió que són més aviat superstició que fe veritable.
49. *Musique sacrée, biographie de Joseph-François Barrère, né à Vinça* (Pyrénées-Orientales), Impremta de Mlle Tastu, Perpinyà, 1839, 5 p. Només hi ha un exemplar d'aquest opuscle a la Biblioteca Nacional de França. No n'hi ha a la Mediateca de Perpinyà. Mossèn Capeille escriví un article en una revista de referència, utilitzant el text d'en Just sense, però, esmentar-lo com a font (Josep CAPEILLE, «Le Roussillonnais Joseph-François Barrère, compositeur de musique religieuse 1736-1800», *Revue historique et littéraire du diocèse de Perpignan*, 58, Perpinyà, 1925, p. 157-158).
50. Arxiu comunal de Bonpàs. El registre de l'estat civil de Bonpàs consignava aleshores les dates de les actes (partides) seguint el calendari revolucionari. Això fa que la data que podem llegir és el 14 de *pluviôse* de l'any XII. La partida de naixement signa dos noms de pila (*Augustin, Jean*), el segon dels quals fou l'usual. També el mateix document dóna dos cognoms (*Mona et Llamouzy* [també Llemosi; Llimosi; Llamosy; Llamousi, en d'altres documents]: a Catalunya Nord era ben vigent aleshores el costum d'afegir el cognom de la mare al del pare.
51. Nascuda el 2 de març de 1769, tenia tres noms de pila: «Catherine, Françoise, Marie»: el segon era l'usual (Arxiu comunal de Bonpàs). Era filla d'Andreu Llimosí i de Francesca (*Françoise*) Montagne, que vivien a Toluges (Rosselló).
52. Al casament que tingué lloc a Bonpàs el 25 de juny de 1766 hi havia testimonis de Toluges i de Bonpàs. Francesca Montagne, de 19 anys d'edat, era filla de Joan Montagne i de Maria Català (Arxiu comunal de Bonpàs). Els esposos anaren a viure a Toluges.
53. Arxiu comunal de Bonpàs. També, Joan Llemosí (oriünd de Torrelles, poble salanquès, veí de Bonpàs) que es va casar amb Caterina Laudier a Bonpàs el 4 de febrer de 1744. Joan Llemosí era fill de Joan Llemosí i de Magdalena Maury. La seva dona, Caterina Laudier, oriünda de Bonpàs, era filla de Joan Laudier i de Caterina Xiroleu (AC, Bonpàs).
54. Aquests pobles estan inclosos en un radi de 5 a 10 km des del centre de Perpinyà.

55. ADPO, 3 M 359, eleccions municipals de 1843. Joan Mona va ser designat com a secretari de l'assemblea electoral i va redactar l'acta oficial de l'escrutini.
56. El *canal*, en la terminologia catalana local.
57. Ho va ser durant la Segona República i sota el Segon Imperi, fins el 1863.
58. Vegeu la trajectòria d'aquest personatge, el nostre rebesavi, a BALENT, *op. cit.*, 2004.
59. Pere Bardou (Illa ([Rosselló], 1828 - Perpinyà, 1898). *Self made man*, francmaçó republicà, es va enriquir i va crear el 1849 una fàbrica de paper de fumar i una marca famosa (JOB). Invertí en molts sectors: industrials, en salines, a l'agricultura. Per aquest motiu adquirí una finca de 15 ha a Bonpàs, que motivà el seu empadronament polític al poble del qual fou elegit *maire* pel consell municipal el 8 de maig de 1871.
60. Jaume Vidal, alcalde fins a les eleccions municipals del 27 d'abril de 1871, va ser elegit *adjoint* de Pere Bardou el 8 de maig (ADPO, 3 M 386).
61. ADPO, 2 M 69, carta de Bardou al prefecte. Cal precisar que durant uns anys, altra vegada els prefectes designaren *maires* i *adjoints* entre els consellers elegits pels ciutadans.
62. *Ibidem*, carta de Joan Mona al prefecte dels Pirineus Orientals, 17 de maig de 1875, *arrêté* (ban) del prefecte designant Baptista Pagès fill com a adjunt de Bonpàs, 1 de juny de 1875.
63. Monique DUPOUY-GREINER, «Deux botanistes anglais aux Pyrénées en 1825: Bentham et Walker-Arnett», *Études roussillonaises offertes à Pierre Ponsich*, Le Publieur, Perpignan, 1987, p. 477-489.
64. Deixem aquí les majúscules de «Catalan» i d'«Ermitage» que són errònies respecte a les regles de l'ortografia francesa. No sabem quina edició del llibre de Marès Lluís Just va tenir entre les mans. Com ho diu ell mateix més avall, es tracta d'una edició prou recent ja que s'hi troben els elements afegits al segle XVIII per Anton Del Duque.
65. Lluís Just escriu «Alban-Butler». Però «Alban» és el nom de pila i s'ha d'escriure «Alban Butler». Alban Butler (1710-1773) era un catòlic anglès. Durant temps va viure a Saint-Omer, a Picardia. Doctor en teologia i filosofia va escriure en anglès però també en francès. S'havia especialitzat en la redacció d'hagiografies. Obres seves van ser reeditades i comentades al segle XX. El llibre al qual es refereix Lluís Just és *The life of fathers, martyrs and others principal saints*, 7 volums, Londres, 1756-1758. La traducció francesa que Lluís Just tingué a les mans és la de Jean-François Godescart (1728-1800). Prevere de la diòcesi de Rouen (Normandia) va rebre l'ordenació el 1756. Va ser prior de Notre-Dame du Bon Repos (Versailles) i canonge de Saint-Honoré (París). La seva traducció parcial de l'obra de Butler té per títol: *Abrégé des vies des Pères, des martyrs et des autres principaux saints avec une pratique et une prière à la fin de chaque vie et des instructions sur les fêtes mobiles, par M. Godescart extrait par lui-même de son grand ouvrage traduit librement de l'anglais Alan Butler*, B. Warée, París, 1802, 4 volums.
66. En una nota, Lluís Just explica que el vi de Núria és transportat i conservar en bótes de pell, cosa que explica el regust que constata.
67. Bentham (text escrit, en francès, citat per DUPOUY-GREINER, *op. cit.*, 1987, p. 484), bastant indignat dona la seva versió de la cosa, ben diferent de la que explica Lluís Just, segons el que li va explicar mossèn Pere Tubau.
68. La columna del general Espoz y Mina (1781-1836), capità general de Catalunya, lluitava a la vegada contra els absolutistes peninsulars i l'exèrcit francès que havia entrat l'abril a l'Estat espanyol per tal de posar fi al Trienni constitucional. Des del 8 de juny, de Santa Pau, prop d'Olot, de Bassegoda (Garrotxa) i Rocabruna (Garrotxa) fins al 16 de juny, a la Seu d'Urgell, Espoz y Mina i els seus homes compliren una proesa militar i muntanyenca excepcional: més de 400 km de recorregut en 10 dies, pujant prop del Costabona, del pic de l'Infern, enfilant-se pel coll de Finestrelles. Després d'haver travessat la Cerdanya francesa per Llo, Llivia, Ur, la Tor de Querol, pujà, altra vegada més de 1.000 m de desnivell, fins la planella de Campcardós, prop del puig Pedrós. Després baixà a Meranges (Cerdanya) i continuà cap a la Seu, passant per Viliella (municipi de Llers, Cerdanya) i Aristot (Alt Urgell). El 14 de juny, quan pujaren al coll de Finestrelles, va nevar i Mina es va ferir, baixant cap a Llo. Vegeu Michel MARTZLUFF, «L'incursion du général Mina en Cerdagne pendant l'expédition militaire des 100 000 fils de Saint-Louis» (1823)», *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, XCIII, Perpinyà, 1985, p. 105-121.

69. Marès utilitza la paraula *estableries*, més pròxima del francès *étables* que designa, però, els locals destinats als bovins.
70. Opinió que discrepa de la de Bentham, que explica que es van fer estafar per Mn. Tubau. Però els dos britànics, a més de ser liberals, eren uns «heretges»...
71. Miquel Sitjar ens fa saber (correu electrònic de l'1 de maig de 2006) que Pere Tubau va ser el primer administrador eclesiàstic de Núria nomenat pel bisbat. Eduardo Corredera (CORREDERA, *El libro de Núria*, Editorial Balmes, Barcelona, 1966, 333 p.) dona unes notícies sobre l'actuació de Mn. Tubau, administrador i esmenta també el pas d'Espoz y Mina per Núria (p. 167-170). Vegeu *supra*, nota 63, més detalls sobre el pas d'Espoz y Mina.
72. MARÈS, *op. cit.*, 1994, p. 78-79.
73. Anton de Reart, fill d'Andreu de Reart i de Francesca Guillamí, de Perpinyà: vegeu una curta notícia a CAPEILLE, *op. cit.*, 1914, p. 508. El pare i el fill eren *burgesos honrats*, matriculats, de Perpinyà. Com ho diu Enric Moliné al pròleg de MARÈS, 1994, nota 31, p. 29, hi ha una errada en la datació del retaule de Sant Antoni de Pàdua de Núria en l'edició del llibre de Marès utilitzada per Lluís Just: es tracta dels anys 1640 i 1642 i no dels anys 1690 i 1692. Aquesta confusió es troba també en l'evocació d'aquest retaule (cremat el 1936) per Hilari d'Arenys de Mar (Hilari ARENYS DE MAR, *La vall sagrada de Núria*, Editorial franciscana, Barcelona, 1961, 628 p. [p. 187]). Per aquest motiu, el retaule descrit per Narcís Camós (1657) era ben bé el pagat pel perpinyanès Anton de Reart i no un altre retaule de Sant Antoni de Pàdua, com ho suposa Hilari d'Arenys (Vegeu també CAMÓS, *op. cit.*, 1992 [1657], p.62).
74. Es tracta d'un episodi ocorregut durant la Primera Guerra Carlina (1833-1840) que no esmenta Just, encara que forçosament havia d'estar al corrent d'aquest conflicte bèl·lic que tant ressò tingué a Catalunya Nord.
75. Citació d'aquesta obra en la nota 3 a peu de la pàgina 13.
76. L'Empordà.
77. Aquí, Lluís Just torna repetir la llista de contrades que Francesc Marès dona al capítol 22 del seu llibre.
78. Chateaubriand fou ministre d'Afers estrangers de Lluís XVIII, de 1822 a 1824. Fou un dels promotors, en relació amb la «Santa Aliança» europea, de la intervenció francesa (els «Cent mil fills de Sant Lluís») contra l'Espanya del Trienni liberal. El pas de la columna d'Espoz y Mina per Núria (vegeu *supra*) el juny de 1824, es va produir mentre el capità general de Catalunya lluitava ja contra els francesos (i, amb ells, els absolutistes peninsulars) que havien entrat a l'Estat espanyol a l'abril (més particularment, a l'Empordà i a la Cerdanya francesa).
79. També trobem (p. 18) una referència a Bossuet (1627-1704), un clàssic del regnat de Lluís XIV: eclesiàstic (fou bisbe), es va fer conèixer com a orador, moralista i escriptor.
80. Alphonse de Lamartine (1790-1869), famós escriptor romàntic francès, membre de l'Acadèmia francesa. Diplomàtic i després polític. Diputat sota la Monarquia de Juliol, fou, després de la revolució del febrer de 1848, membre del govern provisional de la Segona República amb la cartera de ministre dels Afers estrangers.
81. Lamartine (que Lluís Just no s'atreveix a corregir) escriu «Jéhova» en lloc de «Jéhovah», ortografia correcta en francès.
82. Es tracta de la primera estrofa (sobre vuit) del poema «À la Grande Chartreuse» del recull d'Alphonse de LAMARTINE, *Nouvelles méditations poétiques*, U. Canel, París, 1823, II + 179 p. (Primera edició)
83. Jean VIENNET, «Voyage dans les Pyrénées-Orientales», *Babel, publication de la société des gens de lettres*, J. J. Renouard editor, París, 1840, p. 58-98 [sobre Núria, p. 79-90].
84. Jean, Pons, Guillaume Viennet (Besiers, 1777 - Val-Saint-Germain, 1868), autor dramàtic, novel·lista, poeta de llengua francesa. Contrari als romàntics (Hugo, Lamartine,...), fou elegit el 1830 a l'Acadèmia francesa contra Benjamin Constant, avui dia molt més famós que ell. Polític, favorable a la revolució, fou, el 1792, diputat de l'Erau a la Convenció nacional. Participà, com a oficial de marina en la guerra contra els anglesos, el 1796. Fou, el 1827, elegit diputat liberal de Besiers. Sota la Monarquia de Juliol (1830-1848), fou *Pair de France* (membre de la cambra parlamentària alta). Unes fonts assenyalen que fou francmaçó. (*Dictionnaire de biographie héraldique*, *op. cit.*, p. 2001).